

зацяжарыць? І што тады рабіць? ... Не, калі ў яе ўзніклі якія ілюзіі, трэба іх развясці. І заадно папярэдзіць, калі раптам у яе якія планы...» [3, с. 185].

Хлопец панічна баіцца адказнасці і па-хуткаму пачынае «выпраўляць памылку» — ён піша на мабільнік Кацярыне СМСку: «Каця, мы дарослыя людзі, мы атрымалі цудоўны ўрок. Не будзем пра пачуцці... Цвёрда дамовімся: што было, тое прайшло. І быццам не было. Упэўнены, ты хочаш таго ж. Ніякіх наступстваў. Калі што — не ўмешвай мяне» [3, с. 187]. Натуральна, гэта лаканічнае паведамленне робіцца для дзяўчыны асабістай драмай, руйнуе яе рамантычныя ўяўленні аб каханні.

Такім чынам, сюжэты твораў В. Гапеева дэманструюць даволі распаўсюджаныя ў сучасным асяродку падлеткаў сітуацыі. Безумоўна, падобныя гісторыі нярэдка робяцца сюжэтам мастацкіх фільмаў і публікацый у перыёдыцы, абмяркоўваюцца педагогамі і вучнямі на спецыяльных тэматычных занятках. Аднак літаратурныя гісторыі, іх ідэі і сэнсы, увасобленыя ў мастацкіх вобразах, здольны нашмат глыбей закрануць свядомасць чытача, чым дыдактычныя тэзы і выхаваўчыя гутаркі, літаратура ўплывае на асобу непараўнальна эфектыўней.

Выключнае значэнне мастацкай літаратуры ў працэсе выхавання і сацыялізацыі сцвярджае культурна-гістарычная канцэпцыя Л. С. Выготскага. Паводле гэтай канцэпцыі, літаратуру і яе змест правамерна разглядаць як носьбітаў ідэальнай формы псіхікі, якая засвойваецца і суб'ектывізуецца ў працэсе індывідуальнага развіцця — гэта значыць робіцца рэальнай формай псіхікі і свядомасці індывіда [1]. Інакш кажучы, працэс чытання мастацкай літаратуры — гэта дзейнасць, накіраваная на ператварэнне закадзіраванага аўтарам у тэксце сацыякультурнага вопыту ў асабісты вопыт чытача, што мае асабліва вялікае значэнне ў перыяд станаўлення асобы, на адным з галоўных этапаў яе сацыялізацыі.

Літаратура

1. Выготский, Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. — Ростов на/Д.: Феникс, 1998. — 487 с.
2. Гапееў, В. Трафік для паэта / В. Гапееў // Маладосць. — 2011. — № 10. — С. 22 — 78.
3. Гапееў, В. Урокі першага кахання / В. Гапееў. — Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2010. — 192 с.
4. Эткінд, А. Индивидуализм, личность / А. Эткінд // 50/50: Опыт словаря нового мышления / Под общ. ред. М. Ферро и Ю. Афанасьева. — Москва: Прогресс, 1989. — 560 с.

Вячаслаў Караткевіч (Магілёў)

СПЕЦЫФІКА ВОБРАЗНАЙ СІСТЭМЫ ДРАМАТУРГІЧНЫХ ТВОРАЎ ПЯТРА ВАСЮЧЭНКІ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ЗБОРНІКА «МАЛЕНЬКІ ЗБРАЯНОСЕЦ»)

Сучасная беларуская літаратурная казка мае шэраг спецыфічных асаблівасцей. Яна бярэ свой пачатак з вуснай народнай творчасці і з мастацкіх традыцый папярэдніх перыядаў развіцця літаратуры, прычым не толькі беларускай. Сучасная казка ўтрымлівае ў сабе цікавы сінтэз тэм, ідэй, матываў, асэнсаванне якіх адбываецца праз вобразную сістэму тэкстаў.

У кантэксце гэтых высноў цікавым уяўляецца аналіз канкрэтных прыкладаў казачных драматургічных твораў з мэтай выяўлення іх сэнсавай глыбіні, дыдактычнага і развіваючага патэнцыялу з улікам таго факта, што гутарка ідзе пра творы, прызначаныя для ўспрымання дзецьмі.

У рэчышчы нашага даследавання паказальнымі з’яўляюцца п’есы-казкі Пятра Васючэнкі, змешчаныя ў зборніку «Маленькі збраяносец» (1999), які ўключае ў сябе 5 розных па форме твораў: дэтэктыў («Навагодні дэтэктыў»), казка з элементамі трылера («Страшнік Гам»), рыцарскія падарожжы («Маленькі збраяносец»), рэмэйк народнай казкі («Новы калабок»), прытча («Каляровая затока»).

Ва ўсіх названых творах, за выключэннем «Маленькага збраяносца», персанажамі з’яўляюцца жывёлы — воўк, ліса, заяц, карова, баран. Праз іх наладжваецца своеасаблівы дыялог дарослага і дзіцяці, якому прапануецца паглядзець на свет «збоку»: вачыма нявопытнага Шчупачка («Каляровая затока»), смелага і бескарыслівага Пеўня («Страшнік Гам»), хітрай Лісы Мэры («Навагодні дэтэктыў») і г. д. У гэтым відавочны фальклорны ўплыў. Як і народная казка, аўтарскі твор такім чынам дае магчымасць дзіцяці набыць сацыяльны вопыт, вучыць заўважаць розныя рысы характару, а таксама выяўляць станючыя і адмоўныя бакі розных жыццёвых пазіцый. Напрыклад, страх за ўласнае жыццё і нежаданне дапамагчы бліжняму прыводзяць да таго, што амаль усіх жывёл — персанажаў твора — з’ядае Страшнік Гам.

Пры гэтым назіраецца імкненне драматурга максімальна «асучасніць» казкі, каб надаць ім дадатковыя сэнсы. Паказальнай у гэтых адносінах з’яўляецца казка «Навагодні дэтэктыў», дзе расказваецца пра супрацьстаянне добрай фірмы «Навагоднія паслугі» і бандыцкай групойкі «Лясны рэкет». Тут згадваюцца і «дарослыя» праблемы, якія, на наш погляд, будуць не зусім зразумелыя дзецям, гэта своеасаблівыя «намёкі» для прыцягнення ўвагі «недзяцей». Напрыклад, рэкламныя слоганы, касметыка «Лямонці», фільмы з удзелам Шварцэнэгера, урокі аэробікі Наталлі Наважылавай і г. д. абцяжарваюць сэнсавое напам’ятованне казкі і ператвараюць яе ў своеасаблівы мастацкі помнік свайму часу.

Асаблівае значэнне ў працэсе «асучаснівання» мастацкага твора займае асэнсаванне эстэтычных праблем, што прама выяўляецца, напрыклад, у спрэчцы Вядучага і Шэрага і адлюстроўвае эстэтычныя патрэбы сучасных дзяцей:

Вядучы. *Мы ім казку хацелі паказаць навагоднюю. Пра мядзведзя, зайца, лісу, ваўка, Дзеда Мароза і Снягурачку. Ды вось Дзед Мароз нечага падвёў.*

Шэры. *Ясна. Стаяць. Маўчаць. Ніякіх снягурачак. Ніякіх марозаў і казак. Гэта несучасна. Сучасныя дзеці не любяць казак. Яны любяць дэтэктывы, баявікі і ж-ж-жах!.. Ясна? ...*

Вядучы. *Але, шаноўны Шэры...*

Шэры. *Ніякіх «але». Я сказаў: дэтэктыў. Са стрэламі, выбухамі і, можа быць... (Робіць рух, намякаючы на забойства) [2, с. 60].*

Праблемы неўладкаванасці пенсіянераў («Дзед Мароз. Сорам, мая Мілая, — гэта калі пенсіянеры галадаюць» [2, с. 66]), адначасовага недаверу да

нацыянальнай валюты і дэманізацыі іншаземнага («Бос. (да Дзеда Мароза. — В. К.) Не прыкідвайся. Твой выкуп будзе каштаваць адзін мільён даляраў. Ясна? Дзед Мароз. Ды ты што, сыноч? Наша фірма не за даляры працуе. ... Бяры хіба што «зайчыкамі». Шэры. «Зайчыкі» нам не трэба» [2, с. 69]) і іншыя выглядаюць штучна навязанымі дзіцячай свядомасці, бо не будуць засвоены, асабліва ў кантэксце святочнай казкі. Новая «калектыўная мараль», якая дыктуе змену парадыгмы этычных і эстэтычных каштоўнасцяў у дзіцячай літаратуры, імкненне ўсё «асучасніць» прыводзяць да размывання традыцыйнай сістэмы маральных каштоўнасцяў і абсурдызацыі рэчаіснасці: пісталет у руках Снягурачкі, жарты Дзеда Мароза пра алкаголь («Снягурачка. Салодкім не злоўжывай. «Фантай» таксама. Запомніў? Дзед Мароз. Значыцца гэта... Салодкім не захапляйся... А гэтым... горкім?» [2, с. 62]).

У меншай ступені працэс «асучаснівання» вобразаў адбываецца ў казцы «Каляровая затока». У цэнтры ўвагі праблема захавання чысціні навакольнага асяроддзя, якая раскрываецца праз адлюстраванне жыцця ў забруджанай затоцы. Вобразная сістэма гэтага твора грунтуецца на слабым (у адрозненні ад усіх іншых казак зборніка) супрацьпастаўленні персанажаў — Вадзянога Клапа і Хахулі. Гэта два лідэры, якія здольныя пераконваць і весці за сабой. Яны не маюць іншых спосабаў уздзеяння на тых, хто побач, акрамя красамоўства і дэманстрацыі ўласнага досведу. Пры гэтым Клоп выглядае занадта рацыянальным, хітрым, здольным на падман. Да яго далучаецца і старая Шчупачыха, якая праз словы Клапа ўбачыла пагрозу для свайго жыцця і жыцця Шчупачка, а таксама Чарвяк, які з'яўляецца прынадай і спрытна выконвае гэтую ролю з дапамогай Клапа.

У характэрнай для «светлых»* тэкстаў манеры падман пафасна выкрываецца, а Хахуля нечакана для Клапа і старой Шчупачыхі шчасліва пазбягае смерці, хоць і пападае спачатку да рыбакоў, а потым да вучонага-заолага. Клоп тут выглядае занадта падазроным, агрэсіўным і жорсткім. Ён гатовы ахвяраваць жыццём іншых (Хахулі, Шчупачка), крыўдзіць Слімака, расказвае Шчупачку страшныя казкі («Клоп. ...Клоп прывык (піць забруджаную ваду. — В. К.), а людзі — не. Вось і пазнікалі памалу. А перад тым, як знікнуць, самі сябе ў «Чырвоную кнігу» запісалі. Чуеш? Разам з бабрамі, хахулямі, горнымі казламі і кондарамі апынуліся ў «Чырвонай кнізе». Ха-ха-ха! Ну што? Вясёлая казка?» [2, с. 44]), каб захаваць брудную затоку і не даць іншым знайсці чыстую ваду. Пры гэтым ён здольны і на маральныя здзекі, расказваючы малому, што людзі могуць зрабіць з Хахулі чучала. Вадзяны Клоп бачыць ва ўсіх ворагаў, якія хочуць яго пакрыўдзіць і сумняваюцца ў праўдзівасці яго словаў.

Іншай выглядае Хахуля — рэдкі звярок, занесены ў «Чырвоную кнігу». Гэта асоба высакародная, яе дзеянні і ўчынкі дыктуюцца добрымі памкненнямі выратаваць жыхароў каляровай затокі і дапамагчы ім знайсці чыстую ваду. Пры

*Гл. псіхалагічную тыпалогію мастацкіх тэкстаў у адпаведнасці з эмацыйна-сэнсавай дамінантай, прапанаванай В. П. Бяляніным, дзе вылучаюцца «светлыя» тэксты з паранаяльнай акцэнтацыяй, «цёмныя» — з эпілептоіднай, «вясёлыя» — з гіпаманіякальнай, «сумныя» — з дэпрэсіўнай, «прыгожыя» — з істэроіднай, «складаныя» — з шызоіднай [1, с. 54].

гэтым, аўтар не імкнецца ідэалізаваць Хахулю. Яе даверлівасць і наіўнасць ледзь не прыводзяць да смерці. У дадзеным выпадку своеасаблівая «часовая смерць» Хахулі мае характар ініцыяцыі: яна двойчы вучыцца, набывае сацыяльны вопыт, на вачах сталее. Па сутнасці трэцяя яе сустрэча з людзьмі, а да гэтага было разбурэнне нары і вылоўліванне на прынаду, калі Хахуля ўкусіла рыбака за палец, умацавала яе веру ў тым, што дабрыня ёсць на свеце. Тым не менш, яна здольная згуртаваць вакол сябе іншых. На яе бок пераходзяць баязлівец Слімак і маленькі ідэаліст Шчупачок. Сэнс жыцця Хахулі — дапамагчы іншым.

У гэтым жа заключаецца і сэнс жыцця Пеўня з казкі «Страшнік Гам». Пры гэтым назіраецца істотная розніца паміж Хахуляй і Пеўнем. Першая змагаецца з роўным сабе (супраціўленне з боку адмоўных вобразаў, як адзначалася вышэй, аслаблена), а Певень змагаецца са значна большым па памерах Страшнікам Гамам ва ўмовах рэальнай пагрозы жыццю (ужо былі з'едзены Сабака, Кот, Баран, Карова). Значэнне Пеўня не ў тым, каб пераканаць у фальшывасці ідэалаў іншых, а каб фізічна знішчыць зло. Звернем увагу, што мастацкі час у гэтай казцы нераўнамерны. У экспазіцыі ён працяглы, але бліжэй да кульмінацыі і развязкі паскараецца, што служыць для нагнятання абстаноўкі і стварэння злавеснай карцінкі, што характэрна для «цёмнага» тэксту. Усе вобразы маюць сэнсорныя маркеры (Карова мукае, яна вялікая, Баран бэкае, мае характэрную прычоску, якой надта ганарыцца, Певень сваімі спевамі будзіць сонейка, Страшнік Гам становіцца ўсё большым, калі з'ядае чарговую ахвяру і г. д.).

Заўважым, што ў казцы «Страшнік Гам» назіраецца барацьба паміж абсалютна палярнымі асобамі. Певень самы маленькі і не мае ніякіх выключных здольнасцяў, акрамя жадання спяваць і будзіць людзей, каб доўга не спалі:

Карова (да Пеўня). *Яйкі несці ўмееш?*

Певень. *Якія яйкі? Я ж Певень, а не кура. Я спяваць умею.* [2, с. 13].

Пры гэтым назіраецца пыхлівасць і ганарлівасць Пеўня, што ўяўляецца своеасаблівым псіхалагічным комплексам, імкненнем даказаць, што ён не з горшых, што ён можа абараніць сваю годнасць:

Певень. *Я з сонейкам сябрую. Раніцай яго буджу.*

Кот. *Само прачнецца.*

Певень. *А раптам не прачнецца?*

Сабака. *Хопіць нас палохаць. Мы — смелыя. А ты пайшоў прэч, дармаед. Гаў! Гаў!*

Певень. *Ну, што ж. Тут лес, дрэвы. Знайду сабе дупло і буду жыць у ім, як дзяцел. Бывайце, гаспадары. Глядзіце, не пашкадуйце* [2, с. 13].

Пеўню супрацьпастаўлены Страшнік Гам. Гэта міфічная істота — «пачвара цёмнага лесу». Ён паядае спачатку звяроў, якія яго баяцца, а потым і месяц ды зоркі. Гам адчувае сваю беспакаранасць, ён не ўспрымае Пеўня як роўнага сабе змагара і памыляецца. Разбуджанае спевам Сонца знішчае Страшніка і выратаўвае ўсіх. Пры гэтым назіраецца хуткая змена эмацыйнага стану Гама: ад насмешлівасці і бравады да прыніжэння.

Карова, Баран, Кот і Сабака выконваюць у казцы хутчэй дапаможную ролю. Яны служаць для дзяцей прыкладам правільных учынкаў паступаць: трэба дапамагаць адзін другому і не трэба баяцца.

Падобныя ж функцыі выконваюць Дзед, Баба, Свіння, Заяц, Вожык, Воўк, Ліса ў казцы «Новы калабок». Толькі тут яны ўзмацняюць цікавасць рэцыпіентаў да таямніцы: што знаходзіцца ўнутры Калабка. Вобраз жа апошняга становіцца абсурдным. Такі эфект дасягаецца праз неадпаведнасць чакаемага і атрымліваемага. Свой сакрэт, а гэта унутраная душэўнасць, Калабок адкрывае ў фінале твора:

Усе (абступаюць Калабка). Ну, дык што ў цябе ўнутры?...

Калабок. Што ў мяне ўнутры? Душа ў мяне ўнутры, вось што! Яна ў мяне такая мяккая, трапяткая... Я вас усіх так люблю! Дык, можа, і вы палюбіце мяне... хаця б трошкі?» [2, с. 129].

«Новы калабок» набліжаецца да «вясёлых» тэкстаў, дзе вядучым з'яўляецца маторны вобраз, які ўвесь час знаходзіцца ў стане ўзбуджэння, хутка перамяшчаецца, ніколі не губляе пачуццё аптымізму, любіць спяваць і імкнецца стаць у цэнтр увагі. Усе гэтыя характарыстыкі могуць быць аднесены да Калабка. Гэты вобраз становіцца сэнсаўтвараючым у казцы, семантычная нагрузка твора скіроўваецца ў бок усведамлення, што такое жывая істота, што ёсць сусветная любоў*. Такім чынам адбываецца напаўненне казкі філасофіяй і псіхалагічным аналізам (хай сабе і на прымітыўным узроўні!) матываў паводзін пэўных персанажаў.

Самая разгалінаваная вобразная сістэма прадстаўлена ў казцы «Маленькі збраяносец». Бок зла тут дваісты: Тарантул, які хоча захапіць Краіну Сланечнікаў і рыцар Дармедонт. Бок добра таксама неаднародны: прынцэса Злата (Зоська), Андрусь. Звернем увагу, што ў казцы мы бачым працэсы пераўтварэнняў і развіцця асобы: бацька, старэйшы і малодшы браты Андруся, перавыхоўваюцца, як і Тарантул, які спачатку выглядае жорсткім і нават крыважэрным.

У характэрнай для «прыгожых» тэкстаў манеры пры характарыстыцы пэўных вобразаў шмат увагі надаецца знешнасці. Злата аказваецца не такой прыгажуняй, якой яе малявалі на партрэтах, Андрусь знешне непрыкметны, але яго эмоцыі выдае выгляд твару. Пры гэтым неаднаразова падкрэсліваецца першаснасць унутранай прыгажосці і псіхалагічнай матываванасці дзеянняў і ўчынкаў герояў. Таксама ў п'есе назіраецца хуткая змена эмацыйнага фону, які тлумачыцца не толькі знешнімі фактарамі, але і ўнутраным станам. Нярэдка героі дадумваюць, што могуць адчуваць іншыя (фрэйліна бачыць па твары Андруся яго закаханасць, Злата не бачыць шчырасці ў словах Дармедонта). Пры гэтым думкі саміх персанажаў дастаткова размыты, што тлумачыцца дваістасцю асобы (характэрная рыса «складаных» тэкстаў): за знешняй недаскупнасцю прынцэсы Златы хаваецца звычайная дзяўчына Зоська, фрэйліна

*Тут адбываецца істотнае сэнсавое адхіленне ў параўнанні з народнай казкай «Калабок», дзе рэцыпіент знаёміцца з такой рысай характару, як хітрасць. У народнай казцы адсутнічаюць маральныя крытэрыі гэтай рысы характару, і тым не менш, у дзяцей, як правіла, не ствараецца ўражання ненатуральнасці фіналу казкі (паяданне Калабка).

Марселіна не можа знішчыць сваёй простае сутнасці сялянкі Марцэліны, Тарантул аказаўся добрым ткачом, а за знешняй адвагай Дармедонта хаваўся падманшчык і скнара.

Такім чынам, у зборніку П. Васючэнкі «Маленькі збраяносец» назіраецца істотная функцыянальная змена вобразнай сістэмы ў параўнанні з фальклорнымі казкамі. Калі ў народнай казцы жывёлы знаёмяць дзяцей з пэўнымі рысамі характару асобы, то ў прааналізаваных літаратурных казках падаюцца своеасаблівыя псіхалагічныя партрэты, за якімі стаяць сапраўдныя чалавечыя тыпы. Пісьменнік цікавіцца не столькі функцыянальнай прыналежнасцю, колькі ўнутраным «Я» таго або іншага вобраза, адчуваецца зацікаўленасць у адлюстраванні ўнутранага свету асобы, хай сабе і казачнай. Назіраюцца памкненні паказаць псіхалагічнае развіццё вобраза (Хахуля, Андрусь).

Разам з тым, прааналізаваныя сістэмы вобразаў уяўляюцца своеасаблівай матрыцай традыцыйнай іерархіі маральна-этычных каштоўнасцяў. Нягледзячы на памкненні выкарыстаць модныя стратэгіі «асучаснівання» твораў для дзяцей, драматург не пераходзіць межы дазволенага ў спецыфічнай дзіцячай літаратуры. Стварэнне новага казачнага свету праз выкарыстанне гатовых фальклорных вобразаў у незвычайных сітуацыях дае магчымасць прыцягнуць увагу рэцыпіента да надзённых і важных праблем, аблегчыць разуменне семантычнай напоўненасці мастацкага твора.

Мастацкі свет казак П. Васючэнкі ўяўляе сабой асобую мадэль асэнсавання рэчаіснасці, прадстаўленую з розных ідэйных і эстэтычных пазіцый. Выяўленне ж пэўных асаблівасцяў вобразнай сістэмы пры дапамозе псіхалагічных і псіхіятрычных падыходаў можа стаць падмуркам для выяўлення важных патэнцыялаў мастацкіх твораў у кантэксце ўспрымання п'есы рэцыпіентамі рознага ўзросту і выяўлення магчымага ўздзеяння твора на фарміраванне свядомасці, характару дзіцяці.

Літаратура

1. Белянин, В. П. Психологическое литературоведение. Текст как отражение внутренних миров автора и читателя: монография / В. П. Белянин. — М.: Генезис, 2006. — 320 с.
2. Васючэнка, П. В. Маленькі збраяносец: зб. п'ес для драм. і лялеч. калектываў / П. В. Васючэнка. — Мінск: БелПЭК, 1999. — 132 с.

Соф'я Марозава (Мінск)

САКРАЛІЗАЦЫЯ ВЫЯВЫ ЯК АСАБЛІВАСЦЬ ЭКФРАСІСА Ў АПОВЕСЦІ ВІКТАРА КАРАМАЗАВА «БРАМА»

Зварот Віктара Карамазова да мастакоўскай тэматыкі ў апошнія два дзесяцігоддзі выявіў адметную грань таленту пісьменніка. За гэты час пабачылі свет 5 аповесцей, 4 эсэ, дзённік, раман, шэраг навел і папулярных артыкулаў. У гэтых творах назіраецца як эвалюцыя пісьменніка (ад аповесці-эсэ «Крыж на зямлі і поўня ў небе» да рамана «Мастак і парабкі»), так і пэўная цэльнасць, што забяспечваецца адзінствам стылю і наяўнасцю аўтарскай канцэпцыі мастака і мастацтва. Апошняя паслядоўна прасочваецца ва ўсіх творах азнача-